

Dávid István

Elektronika és orgonaépítészet

1994-ben jelent meg a MET orgonás tagozatának állásfoglalása a „villanyorgonáról”, vagyis az elektronikus orgonapótlékokról. [Magyar Egyházzene I. (1993/94) 487–490.]

Dávid István orgonaművész, a nagykőrösi református templom orgonása, a Nagykőrösi Református Tanítóképző Főiskola (KRE) tanszék-vezető tanára.

A szöveg gyakorlati, lélektani, művészeti és liturgiai-hittudományos szempontból is igyekezett megvilágítani a sípos orgona és utánzata közötti különbséget, s egyben rendet teremteni egy zavaros fogalomrendszerben.

Az írás azóta is viták tárgya: „[...] már az Állásfoglalás megjelenésekor csöndes aggodalommal állapítottam meg, hogy annak szövege a differenciálásra kísérletet sem tesz, és elektronium címke alatt mindenféle elektronikus hangszert egybemos [...]; [XY] hangszerei fényévekkel vannak az Állásfoglalás tulajdonképpeni célpontja, az igénytelen, olcsó és valóban reménytelenül rossz hangminőségű gyári sorozat-elektronium fölött” — hangzik egy másik vélemény, egy másik hangszertípusról. Nevezzük az utóbbit —mely szerintem is magasabb kategória— egyedi tervezésű elektronikus orgonapótléknak. Létezik tehát egy gazdagabb hangszerutánzat, melynek pozitívumai egyben negatívumai is. Miközben e figyelemre méltó elgondolás megpróbálja megközelíteni a klasszikus orgonakéhoz hasonló térbeli elhelyezést és akusztikai viszonyokat, kényszerűségből olcsó, közönséges megoldásokat alkalmaz. Viszont helyhez kötötté válik, mint sípos mintaképe, de anélkül, hogy annak hangi kvalitásaival és értékállóságával rendelkezne.

Egy újabb —harmadik— kísérlet az elektronikus és a természetes hangkeltés összedolgozásának feladatait próbálja megoldani — amolyan „öszvér” mintára.

Úgy érzem, minden további hasonlítgatás fölösleges, hiszen összemérhetetlen fogalmakat nem lehet egyazon kategóriában versenyeztetni. Pedig ezt tesszük, amikor „orgonakoncertet” hallgatunk elektronikus pótlékon, vagy azon Bachot, Lisztet, Franckot próbálunk játszani, mely „élménynél” mindenképpen hitelesebb egy egyedi történeti orgona elektronikusan rögzített CD-hangja. Itt nincs kétség afelől, hogy a hang végleg elvált az eredeti hangforrástól; megörökített és sokszorosított változata bárhol felidézhető, hihetőségéhez nincs szükség historizáló játszóasztalra vagy sípokkal ellátott, színpadias kulisszára sem. Mégis, hogy —kényszerűségből, átmenetileg— a liturgiában mikor és milyen orgonapótlék fogadható el és mi az elvetendő, a helyzet ismeretében kell meghatározni. E helyzet felismerésére viszont egyes közösségek képtelenek, ezért nekünk kell segíteni!

A mai közfelfogást jól jellemzi az új hangszertípus: a használhatatlanná vált történeti orgona szekrényébe rejtett hangfal, mely előtt „keyboard” áll. Kutatásaim során 1993-ban valahol a történelmi Magyarország területén, a szász és a magyar „orgonatáj” keveredésének határán szólt hozzám így egy kántor:

„vasárnaponként ezt az újat használjuk a régi ócska helyett.” A XVIII. századi orgonapozitív és a holland „ajándék” elektronium között a gyülekezet már nem is tesz különbséget, és csak a véletlenül múlik, hogy ezek után „a régi ócskát” kidobják-e vagy sem.

Az értelmező szótár szerint a „szkizo” szócska „összetett szavak előtagjában az utótagnak hasadásos jellegét, hasadással való kapcsolatát jelöli”. Ennek alapján az elektronikus orgonapótlékot jogos a szkizofon névvel illetni, hiszen az orgonahang elszakadt az orgonától. A közösségben pedig kialakult valamilyen általános zenei szkizofrénia állapota, a valóságos és a képzelt világ összekeveredése, az utóbbinak is tényleges valóságként való megélése.

Református orgonatorténészként az egyik legizgalmasabb kérdésnek tartom a református egyház viszonyulását a hangszerhez: az elutasítást (XVI–XVII. század), majd a hivatalos elfogadást (XVIII. század közepe) és az ezt követő elterjedési folyamatot, melynek során számos, más felekezetektől származó korábbi hangszer került református tulajdonba. Így paradox módon éppen mireánk, az „elutasítókra” van bízva sok XVII–XVIII. századi műtörténeti érték. Felelősségünk itt nagyobb, mint más felekezeté. Az elterjedési folyamatot bizonyító és még meglévő tárgyi emlékeket, azok védelmét tehát bármilyen megoldással szemben minden körülmények között előnyben kell részesíteni. A XX. század második felében megjelenő elektronikus szerkezetekre pedig ebben a folyamatban nem lehet másként tekinteni, mint olyan eszközökre, melyek pótlék mivoltuk miatt gátat emelnek a dolgok lényegének helyes felismerése (és megvalósítása) elé. Ezért tekintem hát az elektroniumot egy remélhetően letűnő korszak kártékony kényszermegoldásának...

Ennél is súlyosabb a felmerülő teológiai probléma: az európai kereszténység nem véletlenül tartotta a sípos orgonát egyedüli méltó hangszernek arra, hogy a liturgiába beemelve, egyéb liturgikus eszközökkel együtt (oltár, szószék, úrasztali kehely, szentségtartó, stb.) Istent szolgálja. Az elektronikus orgona, legyen az a legjobb, legmodernebb vagy legötletesebb, nem más, mint utánzat. Ahogy nincs helye az igehirdető személy vagy az úrasztali edények helyettesítésének, ugyanígy a zenében is csak az emberileg teljesíthető legtöbb lehet méltó a liturgiához. (5Móz 15,19) Ez egy bibliai alapelv, melyhez ragaszkodni kell, jóllehet attól kényszer hatására sajnos gyakran eltérünk.

Az elektronika korát éljük, s e találmány helyet követel magának az európai orgonakultúrában is. Szilárd meggyőződésem, hogy az elektronikának helye van az orgonaépítésben, azonban orgonaként megjelenítve nem képez alternatívát az európai vallási kultúrában és liturgiákban. De tisztességes eszköz lehet akkor, ha elfogadjuk, hogy nem több mint segítség. Segítség a sípos orgona szerkezetének (nem sípjainak!) kiegészítőjeként, és segítség a gyakorlásban, az „éles”, vagyis a liturgikus és koncertszereplésre való felkészülésben.

Következzék néhány szemelvény egy elektronikus orgonapótlék avagy szkizofon megszületésének dokumentumaiból, melyek a kérdésnek elsősorban néhány társadalmi vonatkozására vetnek fényt! (Az iratok a Dunamelléki Református Egyházkerületben elsőként létrehozott egyházkerületi orgonafelügyelet tulajdonát képezik.)

„A történeti orgona eredetét hitelt érdemlően bizonyítja az 1992-ben megtalált [...] beírás [...]: «Ezen orgona készítője lévén Bakos Károly orgona művész. Készült 1859-dik évben. [...]» Az orgona jelenlegi állapotában alig használható.”

Az egyházkerületi orgonafelügyelő szakértői véleménye (2000. július 28.): *„Mindezt összevetve meg kell állapítanom, hogy az elektronikus orgona benyújtott terve 2000-ben már sem zenei, sem liturgiai, sem pedig művészeti szempontból nem nyújt megfelelő megoldást a [...] gyülekezet orgonagondjainak enyhítésére. Az a tény, hogy az orgonára céladomány is érkezett, még inkább megnöveli a döntéshozók felelősségét. A képi megjelenéssel, az épületbelső és a tervezett PVC-csőves homlokzat látványával —bár van róla véleményem— szándékosan nem kívánok foglalkozni. Ezt az OMvH-nak mint hatóságnak hatáskörébe utalom. Magyarország [e nagy] református templomába, ahol a magyar orgonatörténet Bakos Károly ceglédi orgonaépítő hangszerével volt jelen, egyetlen megoldásként egy teljes újjáépítést látok elfogadhatónak, új koncepció alapján, a régi szekrény rekonstrukciójával [...]. A tervezett elektronikus orgonapótlék felépítéséhez —mint egyházkerületi orgona-felügyelő— nem járulok hozzá!”*

Az OMvH állásfoglalása (2000. augusztus 18.) többek között *„pótlékszerű valódi orgonát javasol ideiglenesen elhelyezni, ami a meglévő látványt nem befolyásolja számottevően.”*

Az OMvH elutasító határozatának törvényi indoklása (2000. november 4.): *„Az engedélyezésre benyújtott dokumentációt átvizsgálva és a helyszín ismeretében megállapítottam, hogy a tervezett elektromos orgona elhelyezése és beszerelése a következő miatt sérti a műemlékvédelem érdekeit: a korabeli szélfogóra építendő elektromos szerkezet egyrészt erőltetett megoldásával, másrészt kommersz anyaghasználatával ellentmond az 1997. évi LIV. tv. 2. § b.) pontjában megfogalmazottakkal, miszerint meg kell őrizni a műemlékek belsőépítészeti, iparművészeti kialakítás[ának] művészi értékeit, illetőleg biztosítani kell azok érvényesülését. [...] Másrészt az orgonát felidéző látványt csak hagyományos hangtechnikai eszközökkel lehet létrehozni, tehát megtévesztő nem lehet az új szerkezet, vagyis tiszteletben kell tartani az eredeti eszmei jelentéstartalmat, azaz jelen esetben az orgona, mint történelmi hangszer tényét, s nem lehet kulisszák mögé rejtett elektromos szerkezettel helyettesíteni (1997. évi LIV. tv. 10. § (2) bek. a.) pontja). Továbbá az 1997. évi LIV. tv. 10. § (3) bek. kimondja, hogy törekedni kell az eltávolított, fellelhető és azonosítható tartozékok, berendezések visszahelyezésére, vagyis jelen esetben a régi orgona helyreállítására.”*

Az egyházi felsőbbség —esperes és püspök— állásfoglalása (2000. augusztus 2., 8.): *„Ha szakterületen szakértőket alkalmazunk felügyelőként, fontos, hogy szakértői véleményüknek érvényt is tudjunk szerezni, még akkor is, ha saját pénzével azt tesz a Presbitérium, amit akar (ill. amire a lelkésze rászedi) [...]”* *„A szakértői állásfoglalással teljes mértékben egyet értek. Nyomatékosan kérlek: ennek értelmében szíveskedjetez intézkedni és a továbbiakról engem is tájékoztatni.”*

Részlet az átadás-átvételi jegyzőkönyvből (2002. május 16.): *„A megállapodás szerinti [...] elektronikus orgonát [a mester...] elkészítette — mind a nagyméretű játszóasztalt, mind a hozzá tartozó hangszugárzó felépítményt. Utóbbi a hátsó bejárati ajtó szélfogójának a tetején nyert elhelyezést. [...] Külső megjelenítése, a templombelsőhöz illő és méltó formában valósult meg. [...] az orgona [sic!] a szerződésben foglalt feltételek szerint jó minőségben, szép hangszínekkel készült el. A hangspektruma hatalmasan betölti a templomot. [...]”*

Orgonatörténészként az egész esetet a XX–XXI. század fordulóján álló magyar orgonaépítészet szomorú és tanulságos fejezeteként értékelem. Befejezésként László Ferenc zenetörténész professzor gondolatait ajánlom szíves figyelmükbe:

„Az orgona: hangszer. A legnagyobb hangszer, a hangszerek királya. Nem is csak egy hangszer, hanem egy egész zenekar. Ez az, amit mindenki tud róla. Ám az orgona nem csak hangszer. Az esetek többségében műemlék, gyakorta művészi remek, mely hasonszerűen vall hajdan volt alkotójáról, mint festőjéről a kép.

A műemlék orgona azonban nemcsak alkotójáról vall, hanem a közösségről is, amely megrendelte, felavatta és használta, tisztességesen karbantartotta (vagy nem tartotta karban) igényeinek megújulása szerint bővítette vagy —elégénytelenedvén— enyészni hagyta. A műemlék orgona életrajza kiszakíthatatlan része a templom és a gyülekezet történetének.

Aki az orgonát nem tiszteli, a közösséget sem tiszteli, amelyben élnie és halnia adatott.

Ugyanakkor: az orgona szertartási hangszer, nem kevésbé szent dolog, mint a szószék, az oltár vagy az úrasztali kehely. Aki az orgonát nem tiszteli, Istent sem tiszteli.”